

ТАБІР У ЯВОЖНО, ЯК ЗЛОЧИН ПРОТИ ГУМАННОСТІ

Демидак Діана,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: dianka11dianka11@gmail.com

Науковий керівник: **Кіцак Володимир**,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Польсько-українські відносини мають непросту історію. Вони сповнені кривавих подій, примирень та згадок минулого й мали важливий вплив на розвиток та формування ідентичностей обох народів. Взаємодія українців та поляків у різних державах була складною та багатогранною, включаючи періоди співпраці, конфліктів та міжетнічних суперечностей. Протягом століть історія Польщі та України була наповнена конфліктами, що неодноразово ставали причинами трагічних подій.

Концентраційний табір у Явожно – одна з найтрагічних сторінок історії українців у складі Польщі.

Табір використовувався як один із інструментів, що були вжиті польською владою протягом акції «Вісла», котра полягала в примусовій депортації українців з їхніх етнічних земель на так звані «Повернені Землі» – північні та західні території Польщі. Справжньою причиною для проведення «Вісли» стала підтримка місцевим населенням українського підпілля, і це було частиною репресивних акцій, спрямованих проти українців у післявоєнній Польщі. Головною метою операції було придушення опору українського населення та їх асиміляція в польському середовищі.

Існування концентраційного табору в Явожно стало одним із яскравих прикладів людської жорстокості та антигуманної політики, спрямованої на репресії проти української нації, яку в різні періоди використовували польський та радянський уряди.

Як і інші заходи, офіційно використання концентраційного табору пояснювалося необхідністю «покращення» політичної ситуації в регіоні – продовження боротьби з УПА, зменшення їх підтримки серед населення. Запровадження концентраційних таборів, за рапортом з засідання

воєводського комітету в Ряшеві, стосувався українців, «що шкодили державі». Головною метою цих дій було цілковита і якнайшвидша ліквідація банд УПА [1, с. 76].

Через табір пройшло близько 3873 в'язнів українського походження, хоча точну кількість жертв важко назвати через відсутність інформації щодо національності та етнічної належності усіх ув'язнених [4, с. 175]. Значну частку серед них складали уродженці Надсяння та Східної Лемківщини [2, с. 297].

Утримання в концентраційному таборі стосувалось цивільних осіб, тоді як фактичних членів УПА арештовували, судили в різноманітних польових та окружних військових судах й за їхніми вироками розстрілювали або відправляли до в'язниці. У 1948 р. у таборі перебувала певна кількість вояків УПА, та їх утримували окремо від інших, а через деякий час вони були піддані військовим районним судам, де багатьох було присуджено до страти.

До концтабору направляли місцеву інтелігенцію, залучену в суспільно-політичне життя, греко-католицьких священників, так і родини підпільників, людей, котрих підозрювали у співпраці з ОУН–УПА. Проте найбільш численною групою в'язнів були прості селяни, яких відсиляли в Явожно цілими родинами й навіть селами [2, с. 75]. Формальною підставою могло стати будь-що, наприклад, підпали хат, які залишилися безлюдними ще під час попередніх «обмінів населення», або опір Війську Польському [2, с. 17]. Особливо цинічним здається те, що серед ув'язнених у таборі були колишні учасники Війська Польського, учасники оборони Польщі у 1939 р., добровольці Червоної Армії та колишні в'язні уже німецьких концентраційних таборів та Берези Картузької [1, с. 295].

У середині табору групи населення ділили окремо – інтелігенція, серед яких більшість було вчителів чи лікарів, священники були поміщені в бараки окремо від звичайних селян. Контактувати між ними було заборонено [2, с. 28].

Умови для в'язнів були просто жахливими. У спогадах очевидці пишуть про постійне психологічне насильство, порівнюючи репресії польського уряду із німецьким, не на користь перших. Німці були сильним ворогом, що виснажував та діяв жорстоко, але однаково до усіх, поляки ж мстились, принижуючи національну гідність українського народу. Слова «ось вам ваша Україна», зневажливо сказані поляками, неодноразово згадуються у споминах очевидців, разом із моментами фізичної наруги [2, с. 32]. Насильство в Явожно мало шовіністський характер, як і політика польського уряду щодо українців того часу. За згадками Ярослава Війтіва, бачені ним у ті часи польські поліціянти не були ніякими комуністами, бо ж до розуміння комунізму їм було далеко.

Зате дуже зрозумілим й близьким їм було знищення усього українського. Це підтверджувалось подіями, котрі уже стались на момент 1946 р. і тими, котрі мали відбутись пізніше [2, с. 23].

Українці через свою національність автоматично вважались прихильниками «української банди УПА» і за це отримували покарання.

Побиттю піддавались в'язні-чоловіки та в'язні-жінки незалежно від їхнього віку. Різноманітними способами у в'язнів намагались відібрати національну та власне людську гідність. Одним зі способів покарання був голод, Мирослав Омелян у своїх спогадах згадує, про смерть близького родича від голоду [2, с. 15]. Інший в'язень згадував, що нормальну їжу отримували тільки в часі приходу міжнародних комісій, іншою ж люди не могли насититись аж ніяк [2, с. 32]. Однак це не було наслідком відсутності фінансування – польською державою на ув'язнених закуплялись цілі вагони їжі, які продавались уже місцевою адміністрацією [2, с. 40].

Багато учасників цих подій не витримували психологічно, інші ж – тримались, намагаючись знайти розраду у власній волі. Траплялись непоодинокі випадки, коли в'язні намагались скоїти самогубство. Дехто свідомо відмовлявся від того, що в таборі називали харчуванням, інші ж – кидались на дроти, що були навколо табору. Розраду ув'язнені шукали у різноманітних речах. Текля Влашинович у власних спогадах згадує про жінку, котра ворожила на карти ув'язненим дівчатам. І ті були готові віддати власну порцію хліба аби отримати передбачення наскільки будуть сильно биті на наступних допитах. Самій Теклі ворожка наворожила допит страшніше якого ще не бачила [2, с. 57].

Важливу роль у моральній підтримці відігравала релігія. Люди самі справляли Служби Божі, правили за ксьондзів навіть жінки. Допомогали у цьому й ув'язнені священники – вони підтримували людей, освячували рукотворні хрестики, які ув'язнені робили із підручних матеріалів, наприклад, хліба змішаного з цегляним порошком [2, с. 22].

У Явожно перебували греко-католицькі та православні священники. Отці, які несли на собі моральний обов'язок підтримки інших, самі зазнавали особливих тортур. Особливо цинічними здаються знущання працівників табору над працівниками культу – священників змушували співати релігійні пісні для охорони, правити поховальні молитви за мертвими тваринами, знайденими на території табору. Також, окремі слідчі ставились до священників жорстокіше ніж до інших, вони мали менше прав, наприклад, не могли отримувати посилки з харчами, котрі могли відправляти рідні [2, с. 41]. Останніми в'язнями, звільненими із концентраційного табору на початку 1949 р., також була група греко-католицьких отців [4, с. 175]. В цей останній період слідчі табору виявляли до них найбільший інтерес саме до греко-католицьких

священників, духівники отримували найбільше допитів та були останніми в'язнями табірної системи.

У таборі було деяке медичне обслуговування, чи, радше, натяк на нього. Українців серед лікарів чи в'язнів – працівників лікарні майже не було, більшість цих посад займали фольксдойчі, які у таборі отримували кращі умови ніж українське населення. У таборі, зрозуміло, траплялись спалахи інфекційних захворювань, наприклад, тифу. Це викликало певне занепокоєння у варшавського керівництва, що спричиняло лише формальні перевірки й більше нічого [2, с. 45]. В наслідок одної з епідемій тифу, у таборі померло до тисячі в'язнів. За відносну недовгу роботу табору його сколихувало декілька епідемій тифу, які саботувались адміністрацією та спеціальними комісіями. Висипний та черевний тифи були одною із головних проблем табору, так само широко поширювались бешиха, венеричні захворювання та дизентерія. Багато ув'язнених були непрацездатними через сухоти, інвалідність та низький імунітет, ускладнений нелюдськими умовами перебування [4, с. 178]. Це викликало у керівництва незадоволення через велику кількість людей, що не могли працювати через захворювання. Та зрозуміло, що ніяких намагань покращити їх становище не було зроблено.

Єдине «вирішення проблеми» могли запропонувати хіба що медпрацівники – і воно було далеким від сучасного розуміння гуманності.

Важкохворим в'язням лікарі робили смертельні уколи, розуміючи, що в тих немає можливості одужати чи вилікуватись у таких умовах [2, с. 43]. Це можна розцінювати як особливу форму гуманізму, що був можливий у нелюдських умовах, створених польським урядом. Евтаназія ставала для тяжкохворих єдиним способом припинення страждань, для людей, закінченням їхніх мук, до якого лікарі мусили звертатись, як до останнього подарунку гуманності до страждених. Нічим іншим лікарі не могли допомогти, навіть маючи на це бажання – у табірній лікарні майже не було анестезії, обладнанням служило те, що залишилось від німецького табору й абсолютної більшості обладнання для діагностики та лікування просто не було. Коли анестезія закінчувалась то хірургічні втручання проводили без неї, а замість матеріалів для перев'язування ран використовували звичайний туалетний папір [4, с. 179].

Мертвих ховали без молитви та обрядів, ба більше навіть без домовин. Для багатьох українців ця історія закінчилась у пісках соснового лісу біля табору.

Особливо незахищеною групою населення у Явожно становили жінки і діти котрих було чимало. Серед майже чотирьох тисяч ув'язнених перебували близько 916 жінок і дівчат та 107 дітей до 17 років [5, с. 270]. Діти були цілком різного віку – від немовлят і до підлітків, були вагітні жінки й новонароджені. Отець Степан Дзюбина згадує, що в жіночому

блоці йому доводилось охрещувати дитя [2, с. 44]. Хрещення в таборі проводили католицькі священники, а українські матері, котрі не бажали цього для дитини, знаходили греко-католицьких отців серед полонених.

За згадками очевидців деякі із слідчих ставились до жінок більш брутально, ніж до мужчин: виривали волосся, били так, що на наступні допити тих носили на коцах [2, с. 30]. Попри важкі умови жінки намагались підтримувати чоловіків – передавали тим частини свого пайка, знаючи що у мужчин голод був більший [3, с. 2].

Більш чутливим для жінок питанням був момент власної гігієни та дегуманізації. Таборові правила зі спільною лазнею, де одяг та білизну залишали перед приміщенням створювали для жінок додаткові психологічні перепони. До того ж митися в лазні дозволяли лише раз на тиждень, а в інші дні воду можна було отримати лише з діжок. Через важкі умови у багатьох жінок зникали менструації, що змушувало їх «робити крик», але їм пояснювали, що вони здорові й змушували не вчиняти галасу [2, с. 223].

Висновки. Табір у Явожно став одною із колективних травм українського народу, який зазнав численних випробувань у буремному ХХ ст. Травмою, котра є доволі маловивченою в історіографії, не зважаючи на її глибину та болючість. Для самих свідків вона була ще й мовчазною – по виході з табору, вони підписували документи, що забороняли їм розповідати про перебування в Явожно. Психологічний та фізичний стрес був перепорою для обговорення цієї проблеми – люди воліли швидше забути пережите, а не проговорювати його. Бажання влитись у післявоєнне суспільство тільки збільшувало у людей бажання приховати перебування у таборі. Режим, створений польською владою у таборі, був абсолютно антигуманним. Самі в'язні порівнювали його з нацистськими таборами, і багато з тих, хто пройшов через нацистське пекло, стали жертвами Явожно. Це був один із злочинів проти самої сутності гуманності та будь-якої людини, що ставала його жертвою. Та так само це було злочином польської влади проти національно-визвольного руху українців, ба більше, проти самої української ідентичності як такої, за яку страждали й помирали люди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акція «Вісла». Документи. ред. Євген Місило. Львів: Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові Фундація Українського Вільного Університету в ЗСА Фундація Дослідження Лемківщини в Америці, 1997. 574 с.
2. Гук Б., Іваник М. Явожно. Спогади в'язнів польського концентраційного табору. Перемишль-Торонто, 2007. 354 с.
3. Мігус С. Рідна земля їй все пахне і сниться. *Наше слово*. 2012. 23 груд. № 56. С. 2.
4. Miroszewski K. Ukraińcy i Łemkowie w Centralnym Obozie Pracy Jaworzno. *Pamiętny rok 1947*. Rzeszów 2001. P. 169–191.

5. Pawlikowski G. Między komunistyczną a demokratyczną praworządnością. Problem byłych ukraińskich więźniów Centralnego Obozu Pracy w Jaworznie. W: *Wschodni Rocz. Humanist.* T. 12: 2015, P. 269–276.